

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Sv. 48, Zagreb–Zadar 2006, 723 strani.

Tokratna publikacija v naslovu omenjenega zavoda, zajema sila pestro tematiko, je pa tako obsežna, da bodo morali prikazi posameznih razprav biti krajši kakor običajno, ker bi sicer obseg zapisa prekoračil znosno mero.

Martina Dubolnić je opisala Prapovijesna nalazišta na području Starigrada Paklenice (str. 1–55). Ta kraj leži na obali Velebitskega kanala in se ujema s teritorijem predrimske in rimske skupnosti s središčem *Argyruntum*. Prikazani so rezultati raziskav od 1998 do 2005. Opisana so jamska nahajališča in gomilni grobovi. Rezultati omogočajo nova spoznanja o starigradskem območju med železno dobo.

Mato Ilkić objavlja razpravo Antičke plombe iz Sotina (*Cornacum*) (str. 57–80). Obdelane so antične plombe (pečati), ki so jih našli pri rekognosciranju kraja *Cornacum*, rimske lokalitete, ki leži 10 km jugovzhodno od Vukovarja. Najpogostejši so državni pečati s cesarskimi portreti in napisi ter vojaškimi prikazi. Od številnih zasebnih pečatov so najbolj zanimivi tisti z zgodnjekrščansko simboliko, ker pripadajo arheološkemu horizontu, ki je v celinski Hrvaško izredno slabo poznan.

Zvezdan Strika je prispeval »*Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Iadrinae*« arhidakona Valerija Pontea (str. 81–185). V znanstveni biblioteki v Zadru so zdaj tri kronotakse zadarskih škofov in nadškofov, katerih avtor naj bi bil Valerij Ponte. Najbrž pa je Ponte pisec le prve kronotakse. Ponteev delež pri raziskovanju vrste zadarskih škofov in nadškofov je zelo pomemben, ker je že v 17. stoletju opozoril na vrednost izvirnih cerkvenih dokumentov.

Stanko Josip Škunca je napisal razpravo Papa Ivan IV. Zadranin i misija opata Martina 641. godine (str. 187–198). Doslej ni bilo sistematskega pregleda življenja in dela papeža Ivana IV. Dalmatinca. Pisec je ugotovil, da je bil rodom z Zadra in da je že pri dveh predhodnih papežih imel pomembno vlogo v rimski kuriji in da je bil v svojem pontifikatu hraber borec proti krivoverstvu monotelizma. Za hrvaško zgodovino je pomemben zato, ker je v Istro in Dalmacijo poslal opata Martina, da odkupi sužnje od nedavno došlih Hrvatov in da zbira relikvije starih mučencev.

Ivna Anzulović opisuje Nakit na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća (str. 199–214). Na podlagi popisov lastnine, popisov dot nevest in oporok zadarskih plemiških rodovin, meščanov ter prebivalstva širšega zadarskega območja so prikazane vrste nakita, pri čemer je navedeno tudi katere vrste so bile v določenem času zastopane. V drugi polovici 16. stoletja se že pojavljajo tudi imitacije draguljev.

Serdo Dokoza opisuje »*Archivium comunis Jadre*« u XIV. stoljeću (str. 215–230). V delu je opisan način hrambe pisanih virov v srednjeveških dalmatinskih mestih, posebej glede na Zadar, kjer je bil Zadarski statut kot glavni vir podatkov, izgubljen. Ugotovljeno je, da so vsa mesta imela podoben način hrambe omenjenih virov.

Lovorka Čoralčić objavlja razpravo Tragom barskih patricija u Mlecima (kraj XIV. st. – XVI. st.) (str. 231–261). Prikazana so temeljna obeležja življenja in delovanja barskih patricijev v Benetkah v poznem srednjem in zgodnjem novem veku na podlagi izvirnih virov iz osrednjega beneškega državnega arhiva. Poudarjeno je, da so po vseh svojih značilnostih bili izseljeni barski patriciji sestavni del hrvaške prekojadranske diaspore v Benetkah.

Krešimir Kužić je prispeval razpravo Kamici iz Mirlović Zagore i Konjevrata (str. 263–283). S kamici označuje avtor nagrobne spomenike stečke na vaških pokopališčih na omenjenem območju, po dognanjih sodeč v obdobju od 1400. do 1475. Najbolj so zastopani heraldični in verski simboli, le v enem primeru je ugotovljen motiv orožja. Delo je opremljeno s 14 perorisbami.

Pavao Maček i Ivan Jurković objavlja Rodoslov Berislavića Vrhričkih i Malomlačkih (od 15. do 18. stoljeća) (str. 285–341). Vrhričke Berislaviče je plemeniti rod Čubraničev prisilil, da so postopno opuščali svoja domicilna posestva v županiji Hlivno in distriktu Vrhrika Kninske županije ter so se koncem 15. stoletja naselili v Mali Mlaki na območju občine plemenitih Turopoljcev. Delo temelji na arhivskih virih in so o vsakem članu dani biografski podatki.

Milko Brković objavlja Splitsko-poljičke isprave iz XVII. i XVIII. stoljeća (str. 343–412). Gre za objavo nadaljnjih poljičkih listin. Te so poimenovane splitsko-poljičke zato, ker so bile izdane v Splitu, nanašajo pa se na Poljičko republiko. Zajeto je 36 doslej zgodovinski vediti neznanih listin, največ je pisem kupoprodajnih pogodb ter odlokov in dopisov splitske Cerkve, pod katere jurisdikcijo so Poljice

spadale v tem času. Dodano je 34 faksimilnih slik obravnavanih listin in tri preglednice (rokopisnih oblik črk v raznih krajih Dalmacije, variante števil v bosančici in rokopisna azbuka glagolice).

Jelena Kolumbić opisuje Ninsko plemstvo v XVII. i XVIII. stoljeću (str. 413–437). Kontinuirani razvoj mesta Nin se lahko spremlja od prazgodovinskih časov do zdaj. Nin je bil eno od liburnijskih središč, razcvet pa je dosegel v rimski dobi. Po preseljevanju narodov je bilo mesto Nin opustošeno in se je šele po prihodu Hrvatov v VII. stoletju obnovilo in je bilo občasno sedež hrvaških vladarjev in škofov. Zelo podrobno je opisan nastanek in razvoj plemstva v tem mestu.

Miljenko Krešić je prispeval razpravo Katolici Trebinjsko-Mrkanske biskupije prema popisu nadbiskupa Marka Andrijaševića iz 1733. godine (str. 439–452). V arhivu kongregacije »*De Propaganda fide*« v Rimu se nahaja poročilo zofijskega nadškofa Marka Andrijaševića, ki je bil tedaj apostolski upravitelj omenjene škofije. Poročilo je pomembno zato, ker prvič prinaša podatke o številu katoličanov po župnijah in vaseh, kjer so živeli. Navedeno je tudi število pravoslavnih in muslimanov v istih krajih. Bilo je 386 katoliških, 148 pravoslavnih in 232 muslimanskih družin.

Stanko Piplović je obdelal Urbanistički i graditeljski razvitak predgrada Lučac u Splitu (str. 453–510). Prikazan je zgodovinski in prostorski razvoj tega tipično ruralnega kraja s podatki in tehnično dokumentacijo o posameznih pomembnih stavbah. Poseben poudarek je na XIX. in XX. stoletju. Posebno zanimivi so priloženi stari načrti, skupno kar 26.

Josip Celić prikazuje Stanovništvo Omiša prema popisu iz 1806. godine (str. 511–556). Po Požunskem miru je Napoleonova armada 1805 zasedla Dalmacijo, edino hrvaško deželo ob jadranski obali, ki je imela poseben geostrateški pomen v francoskih osvajalskih pohodih. Ob uvedbi nove teritorialno-upravne razdelitve so francoske oblasti odredile popis prebivalstva, živine in ladij, da bi dobile vpogled v prebivalstvo in njegove gospodarske osnove. Vse popisno gradivo je ohranjeno v Državnem arhivu v Zadru.

Tado Oršolić seznanja bralce O časničkoj izobrazbi, plaći i časničkom kadru u austrougarskoj vojsci s naglaskom na Dalmaciju (str. 557–568). V razpravi so prikazane plače in pokojnine častnikov v omenjeni monarhiji, kar je zanimivo tudi za nas, ker so te bile enake v vsej državi, različni so bili le dodatki. Prikazan je tudi način pridobivanja častniškega ranga in šolanje v kadetnicah, vojaških šolah in vojaških akademijah. Avtor skuša tudi razložiti vzroke, zakaj je bilo med višjimi častniki zelo malo zastopnikov, ki so bili po izvoru iz Dalmacije. Delno naj bi bilo temu krivo dejstvo, da tradicije vojaškega službovanja v Dalmaciji ni bilo, delno pa so bile družbene strukture, iz katerih so se v ostalih deželah Avstro-Ogrske rekrutirali častniki, v Dalmaciji precej drugačne.

Šime Perić objavlja Prilog poznavanju gospodarskih prilika Bukovice i Podgorja u XIX. stoljeću (str. 569–596). Gospodarske razmere dalmatinske Zagore, kamor spadata omenjena kraja, tako za preteklost, pa tudi za 19. stoletje niso dobro raziskane. To je kar velika pomanjkljivost, ker gre za najbolj pasivne predele, kjer je bilo življenje najtežje. Težišče gospodarstva je seveda bilo na živinoreji, posebej ovčarstvu, manjši pomen pa je imela trgovina.

Ante Bralić opisuje Zadarsko školstvo u prvom svjetskom ratu (str. 597–630). To školstvo je imelo v obravnavanem obdobju številne težave. Zaradi mobilizacije učiteljev in vojaške zasedbe šolskih stavb so zaprli številne šole na zadarskem območju. Po drugi strani je šepal šolski obisk učencev, ker so pomanjkanje moških delovnih moči skušali nadomestiti z delom šolarjev. Hkrati je visoka inflacija razvrednotila učiteljske plače, kar je dodatno demotiviralo njihovo delo. Država je s šolami skušala ustvariti ustrezen medij za državno propagando ter je strogo nadzorovala politično razpoloženje srednješolcev.

Marijan Maroja je prispeval razpravo Pobuna pristaša HRSS-a Novigrada 1924. godine protiv velikosrpske politike (str. 631–644). Najprej: kratica HRSS pomeni Hrvatska republikanska seljačka stranka. Po štiriletni italijanski okupaciji je bil Novigrad vrnjen Kraljevini SHS. Prihod armade te kraljevine v mesto pod srbsko zastavo, je povzročil prvi spor. Meščani so modro-bele-rdeče trobojnice obrnili na hrvaške barve. Prav naglo so se ljudje prepričali o velikosrbskem stroju nove države. Nepravičnost in zatiranje sta postali ljudska vsakdanjost. Zaradi tega in razvite narodne zavesti so se ljudje oprijeli omenjene stranke pod vodstvom tedaj sila uglednega Stjepana Radića. Ker so nepravičnosti nove države uvajali ali vsaj branili žandarji, so bili ti najbolj na udaru. Veljalo je geslo: »Pobijmo žandare, mi nečemo šajkače«. V delu so zelo nazorno prikazane tedanje razmere.

Marjan Diklić je opisal Pravaštvo u Bibinjama (str. 645–654). V prvem delu razprave se razpravlja o pojavu dalmatinskega pravaštva, oblikovanju prvih pravaških skupin in njihovem združevanju v enotno Stranko prava v Dalmaciji 1894, o razcepu te stranke 1898, njenem združevanju z narodnjaki v Hrvaško

stranko 1905 ter ponovnem obnavljanju 1906 ter političnem delovanju do 1918. V drugem delu pisec na podlagi skromnih virov opisuje razvoj pravaštva v Bibinjah, upoštevajoč posebej delovanje najbolj izstopajočega bibinjskega pravaša, hrvaškega domoljuba, don Marka Sikirića.

Isti avtor objavlja razpravo Pojava i razvoj pravaštva u Arbanasima kod Zadra (str. 655–665).

Prebivalci Arbanasov so večinoma potomci rimskokatoliških Albancev, ki so se z nemirne turško-beneške meje z okolice Skadarskega jezera od sredine 18. stoletja s pomočjo beneških oblasti in zadarskega nadškofa Vicka Zmajevića naseljevali v novi kraj, kjer so večinoma, toda še zdaleč ne vsi, prevzeli hrvaško identiteto. Toda na tem območju je bilo močno tudi avtonomistično gibanje, ki je bilo vsebinsko proitalijansko in protihrvaško usmerjeno. Opisano je, kako se je v tem političnem vzdušju uveljavljalo hrvaško pravaštvo.

Tonko Barčot je prispeval razpravo Ispostava banske vlasti Banovine Hrvatske u Splitu 1939.–1941. (str. 667–702). Po nastanku Banovine Hrvatske je bilo treba v obdobju 1939.–1941. vzpostaviti na vsem njenem ozemlju, tako tudi v Splitu, za območje prejšnje Primorske banovine in še za nekatere okraje, izpostave banovinske oblasti. Prikazana je organizacijska struktura in družbeno-politični kontekst. Na podlagi arhivskih virov in periodičnega tiska sklepa pisec, da ta izpostava ni imela niti najmanjše samostojnosti in je bila pravzaprav povsem odveč.

Zlatko Begonja objavlja razpravo Odonimi kao ideološke manifestacije na primjeru Zadra u XX. stoljeću (str. 703–720). Odonimi so posebna vrsta toponimov, ki se posebej uporabljajo za označevanje ulic, novozgrajenih mestnih enot ali četrti. Zato so v jezikoslovnem smislu podvrženi večji arbitrarnosti. Imena ulic in trgov v mestu Zadru so v XX. stoletju bila odvisna od prevladujočih političnih razmer. To obdobje je bilo posebej bogato s političnimi previranjmi in je zato dajalo veliko priložnosti za izrabo odonimov za potrditev natančno določenih politično-ideoloških konceptov.

Jože Maček